

MARIOS PHILIPPIDES – WALTER K. HANAK

**THE SIEGE AND FALL OF CONSTANTINOPLE IN 1453
HISTORIOGRAPHY, TOPOGRAPHY, AND MILITARY STUDIES**

(Farnham, Ashgate, 2011. 759. o.)

A bevezetőben a szerzők, akik már évtizedek óta a jelen összefoglalás előmunkáit dolgozták, joggal állapítják meg, hogy a közkezen forgó munkák még a XIX. századi ismertanyag alapján születtek meg (kérdéses, hogy kritikájuk mennyire érvényes Steven Runciman remek stílusban megírt, magyar fordításban is olvasható könyvére: Konstantinápoly *eleste, 1453*. Budapest, 2000.). Ugyanakkor az utóbbi évtizedek szakirodalmi és szövegkiadásai, régészeti ásatásai a sorsdöntő ostromnak egy lényegesen részletesebb, új szempontú megközelítést teszik lehetővé. II. Hódító Mohamed (Mehmed) szultán győzelme: Konstantinápoly bukása 1453. május 29-én valóban korszakos jelentőségű volt, függetlenül attól, hogy elfogadjuk-e a közkeletű vélekedést, mely szerint az esemény egyúttal a középkor végét is jelentette vagy sem. Magyar történeti szempontból mindenképpen határkőnek tekinthető, hiszen következő nyugati célpontként már csak Magyarország maradt, amint azt az 1456-os évi események is megmutatták. A szerzők tudatosan igyekeznek elhatárolni magukat a korábbi munkákban felbukkanó sztereotípiáktól, amelyek az Európa beteg embere elméletből következően a törököket a technikai újítások iránt érdektelennek, a görögöket pedig „degenerálnak”, elpuhultnak, a török elleni harcra képtelennek tekintették. Ezzel szemben hangsúlyozzák, hogy a város védelme a hosszú török ostrom ellenére sem omlott volna össze, ha a genovai Giovanni Giustiniani nem sebesül meg kétszer is, s nem vonul vissza fegyverrel zsoldos csapatával, ami azonnal pánikot váltott ki, ennek eredményeként hagyta magára a Szent Romanosz kapu környékét, s az ellenség behatolhatott a városba. Ugyanakkor annak jelentőségére utalnak, hogy a korabeli várostromok során mindenütt megnőtt az árulók, kémek, szabotőrök szerepe, ami általában a hírszerzés, a titkos műveletek és elhárítás jelentőségének a korszakra vonatkozóan alapvető átgondolását teszi szükségessé. Persze a szerzők azzal is tisztában vannak, hogy a lecsökkent lélekszámú, egymással rivalizáló etnikai és vallási frakciókra bomlott birodalmi főváros sorsa a védelemtől függetlenül meg volt pecsételve, s a vég csak ideig-óráig lett volna elkerülhető. Nyilvánvalóan az európai hatalmakat, elsősorban a pápai államot is terhelte ezért felelősség, míg az egyházi unió kérdése, annak erőltetése, illetve kései kihirdetése Konstantinápolyban semmivel sem mozdította elő a török terjeszkedés megállításának ügyét. A legnagyobb felelősség azonban magát a bizánci vezetést terhelte, amely az utolsó évszázadokban szinte tehetetlenül, de legalábbis számottevő eredmények nélkül szemlélte a görög császárság, pontosabban annak maradványai hatalmi, gazdasági és katonai befolyásának csökkenését. Ugyanakkor elmondható, hogy a könyvben a külpolitikai aspektusok némileg a háttérben maradnak, ám az olvasó cserébe bőven jut közvetlenül az ostromra vonatkozó információhoz. A latin kereszténység és az oszmán törökök közötti viszony bemutatása szétfeszítette volna az egyébként is vastkos, talán túlságosan is sok forrásidézetet tartalmazó könyv terjedelmi kereteit.

Konstantinápoly elfoglalását egy hihetetlenül kemény, két hónapos ostrom előzte meg, melyről számtalan feljegyzés, visszaemlékezés maradt fenn. Szerencsére teljesen vagy közel egykorúak is szép számmal vannak. A kötet első fele az írott forrásokkal foglalkozik (1–296. o.). A könyv szerzői minden egyes híradást forráskritikai szempontból értékelnek, sőt, a hasonló forrásokat a hírek terjedése, másolása szempontjából össze is vetik. Ily módon elsőként állították össze az ostrom forrásainak katalógusát, ami már önmagában is számos újdonságot tartalmaz: a szerzők joggal látják ebben a kötet legnagyobb érdemét (559. o.). Ennek eredményeként eligazodást nyújtanak az egykorú és későbbi források áttekinthetetlen labirintusában, amelyek részletei a modern történészek tollán legtöbbször önálló életre keltek, kiszakítva azokat egykorú szöveggyűjteményükből. Hangsúlyozzák a „Richerio”-féle elfeledett elbeszélés értékét; helyreállítják a szláv nyelvű, szemtanúnak tekinthető Nestor-Iskander beszámoló hitelét (amit az sem ingat meg, hogy a valós helyzettel ellentétben a szöveg a bizánci császárnak a városban tartózkodó feleséget tulajdonít).

Számba veszik az ostromhoz kapcsolódó nem kevés legendát és mítoszt, jövődelést, a humanista elbeszéléseket, amelyek a trójai háború mintájára írják le az ostromot, s a modern ostromot a „trójaiak” bosszújaként írják le, a görög császárt pedig Priamoszként szerepeltetik. Persze ezt a gondolatmenetet is lehetett folytatni, vagyis hogy az itáliai humanisták milyen helyet szántak Magyarországnak az 1453 utáni politikai rendszerben, melyre legutóbb például Szörényi László (www.vigilia.hu/regihonlap/2008/8/szorenyi.htm, *belépés 2012.01.09.*) utalt. Alaposan utánajártak az utolsó görög császár sírhelyére vonatkozó, erősen hipotetikus és egymásnak ellentmondó hagyományoknak. A források kapcsán talán kevésbé közismert, hogy Philip A. Déthier isztanbuli múzeumigazgató (1872–1880) már előkészítette az ostromra vonatkozó források gyűjteményes, két kötetes kiadását, ami Budapesten az 1870-es években a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat 21 és 22 köteteként jelent volna meg. Ennek azonban csak nyomdai levonati ívei készültek el, s jutottak el – mintegy kéziratként – a kortárs tudósok egy részéhez (Moravcsik Gyula is hivatkozik erre a *Byzantinoturcica* megfelelő helyén, de említi Steven Runciman is előszavában). Ezt a „kiadást” jelen kötet szerzői is hasznosították.

Az ostrom elbeszélésnek egyik lényeges elemét képezi a tüzérség szerepe. A szerzők óvakodnak attól, hogy a korabeli tüzérség jelentőségét túlbecsüljék. A XV. század közepén még csak tesztelik a tüzérséget a nagy ostromokban, s a mai történész bizonytalanságban gyakran marad, hogy a sikerből, vagy annak elmaradásából mennyit lehet az ostromágyúknak tulajdonítani (hasonló kétségek Nándorfehérvár 1456-os ostroma kapcsán is felmerültek: mennyire volt sikeres vagy éppen sikertelen az oszmán ostromtüzérség tevékenysége). A korabeliek nagy lelkesedéséből (és a ráfordított költségekből) ítélve az ágyúknak az ostromom idején meghatározó jelentőséget tulajdonítottak, akkor is, ha kis tűzgyorsasággal, pontatlanul lőttek – a negatívumokat a fegyverek pszichológiai hatása ellensúlyozta. A tüzérség sikere, a mozsarak sikeres alkalmazása mellett érvelt korábban meggyőzően Kelly *DeVries* (*Gunpowder Weaponry at the Siege of Constantinople, 1453*. In: *War, Army and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–16th Centuries*. Ed. by Yaacov Lev. Leiden, 1996. 343–362. o.), akinek érveit a szerzők egyébként nem nagyon vették figyelembe. Ehhez kapcsolódik a (Khalkokondílesz szerint dák, azaz erdélyi, igaz Edward Gibbon még dának gondolt) magyar származású, oszmán szolgálatban álló tüzér, Orbán (Urbanus) alakja, aki Dukasz elbeszélése szerint nagyban hozzájárult a törökök sikeréhez. Elemzéseik eredményének tekinthető, hogy a korábbi szakirodalom (s ebben a magyarországi sem kivétel, vö.: Veszprémy László: A hadtudomány megszületése Magyarországon: Az Anjou- és luxemburgi királyok kora. In: Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, 2003. 27–42. o.) Orbán tevékenységét túlértékelték. A források ugyanakkor nem igazolják, illetve legalábbis nem bizonyítható, hogy az óriás bronz ágyú mellett további ágyúkat is öntött volna, illetve, hogy a Rumeli Hisarban felépített erőd ágyúját ő öntötte volna. Személyéről semmit sem hallunk 1453 után (utoljára április 21-én bukkan fel), amelyből többen arra következtettek, hogy talán ágyúja felrobbanásakor vesztette életét – mások arra gondolnak, török nevet vehetett fel: ám egyik elmélethez sem sikerült eddig bizonyítékokat találni. Bizonyos, hogy hatalmas ágyúja, amit először a Kaligaria kapunál, majd a Szent Romanosz és Pempton kapunál vetettek be, a felfokozott elvárásokat nem váltotta be, de az oszmánok javára a pszichológiai hadviselést mindenképpen eldöntötte. A szerzőknek egyébként sikerült az utóbbi években *in situ* megtalálni egy hatalmas kő ágyúgolyót, amit minden valószínűség szerint ebből a hatalmas ágyúból lőttek ki. Ugyanakkor a korabeli tüzérség korlátait szemléltetve arra is utalnak, hogy a Rumeli Hisarban elhelyezett ágyúk csak véletlenszerűen tudtak az áthaladó itáliai hajókban kárt tenni, amit bizonyít, hogy az bukás napján a menekülő hajók is veszteség nélkül elhaladtak az oszmán ágyúk előtt. Talán a tüzérség korlátainak a következménye az is, hogy az ostromban a hagyományos aknák–ellenaknák és a mozgatható ostromtornyok változatlanul fontos szerephez jutottak. Az oszmánok ekkor még nem mutattak túl nagy jártasságot a tengeri harcban, ugyanakkor az általuk épített, s a bizánciak által Xerxesz teljesítményéhez hasonlítható, az öblön épített pontonhíd nagyban hozzájárult az ostrom sikeréhez, nem kevésbé április 22-én a több tucat hajó szárazföldi átvontatása az Aranyszarv öblöbe. A szerzők a tengeri tevékenységben is az ostromlottak pszichikai megfélemlítésének eszközeit látják, noha a hajók átvontatásával az amúgy létszámbeli hátrányban lévő konstantinápolyi védőket alaposan megzavarták, erőik megosztására kényszerítették őket. Utóbbi bravúros megvalósításának részleteit a mai napig találgatják a törté-

nészek. Mindemellett a kötet érdeme, hogy a szembenálló felek taktikájának változásait remekül dokumentálja, és mindkét oldalon bemutatja az azokra adott válaszokat.

A bizánci erődítéseket, a többszörös falrendszert a szerzők roppant alaposan és részletesen mutatják be, igaz, az Osprey által kiadott népszerű összefoglaló rajzai és képei sokszor didaktikusabbak az itt közölt fényképeknél (John F. *Haldon*, David *Nicolle* and Stephen *Turnbull*: *The Fall of Constantinople, the Ottoman Conquest of Byzantium*. Oxford: Osprey, 2007). Az erődítésekről jó a véleményük, s a theodoszioszi falak 6,5 kilométer hosszan, 96 toronnyal megerősítve álltak 1453-ban, amelyek a karbantartás elmaradása ellenére is használható állapotban maradtak az ostrom idejére. Egyetlen szakaszon, a Pempton kapu környékén omlottak le a kőfalak a korábbi földrendések és az évenkénti áradások következtében, amit később már csak fából pótoltak ki. A szerzők szerint annál nagyobb hiba volt, hogy a védelmet csak a külső védőfalra alapozták, s nem gondoltak a további falrendszerek végveszélyben való alkalmazására. Ugyanakkor igaz, hogy a görög császárság katasztrofális szegénysége nem tette lehetővé nagyobb létszámú zsoldossereg felberekeltését, de a Giustiniani vezette csapat megnyerése jó választás volt. A választott taktika: az ostromlók folyamatos kitérései sikeresnek bizonyultak, s ezzel elkerülték a statikus védelem veszélyeit. A források sora is Giustiniani bátorságát és rátermettségét dicsérik. Sorsa tipikusnak tekinthető, egyszerű sorból származik, fiatalon talán még kalózkodik is, míg genovai zsoldosként nem veszi át a főváros védelmének szervezését. Az ostrom során elszenvedett sérülései, majd halála azonban egész korábbi életútját feleltette, s a nyugati civilizáció mártírjává avatta. A konklúzió nem is lehet más, mint hogy Konstantinápoly megvédeése 1453-ban már nem katonai kérdés volt: az elmúlt évszázadok politikai hibáit egy sokkal jobban szervezett, brillírozó hadvezetés sem tudta volna jóvátenni. Ekkora már csak a megadás feltételeiről és technikájáról lehetett volna gondolkodni, de a bizánciaknak erre sem voltak terveik.

Sajnálatos, hogy a szerzők nem tájékoztak alaposabban a korabeli magyarországi viszonyokat illetően. Nyilván nem kérhető számon, hogy ismerjék *Kapitánffy István (Hungarobyzantina. Bizánc és a görögség a középkori magyarországi forrásokban. Budapest, 2003.)* könyvének vonatkozó fejezetét, ám Hunyadi Jánost nem kellene királynak tekinteni (még ha ez János vajdának hízelegne is), egyúttal értesülhetek volna az 1451-ben kötött három éves török–magyar békéről is. Vagy miután tartalmas összefoglalást olvashatunk Brankovics leányáról, Maráról, szerepéről az ostrom során török fogságba került ortodoxok kiváltásában, testvére, Katalin férjének, Cillei Ulriknak halálát érthetetlen módon 1453-ra teszik. Igaz, a legutóbbi remek Brankovics monográfiát sem ismerik (Momcsilo Spremić: *Deszpot Djuradj Brankovics i hegovo doba. Belgrad, 1999.*²), amely egyébként megérdemelne egy magyar fordítást.

Érdekes, s ez talán a három szerző közös munkájának a következménye, hogy bizonyos megállapítások a könyv különböző részein eltérő hangsúllyal szerepelnek. Például Orbán hatalmas ágyúját illetően a főszövegben inkább arra hajlanak, hogy az ágyú az ostrom alatt nem robbant fel, s megérhette az ostrom végét, a végső konklúzióban mégis azt írják, hogy az ostrom félidejében használhatatlanná vált. Hasonlóképpen a Dukasznál olvasható korabeli információt arról, hogy Hunyadi követsége tanácsokat adott az oszmán tüzérségnek, aligha tartották valószínűnek (227. o.: „supposed”, 370. o. „suspicious”), majd az összefoglalásban (568. o.) mégis tényként fogadják el.

Tekintettel a monográfia mindenre kiterjedő és alapos apparátusára, az elbeszélő források és a régészeti emlékek teljességre törekvő bemutatására, az alapos hadtörténeti elemzésekre, a kötet záró részletes kronológiára, az ostrom résztvevőinek személynévmutatóra és a bibliográfiára, a kötet a témakör meghatározó és alapvetően megbízható alapl művének tekinthető, még ha nyilvánvalóan nem is zárta le végérvényesen az ostrom homályos kérdéseiről folyó diskurzust, melyre az újabb ismertetések nyomatékosan felhívják a figyelmet (www.history.ac.uk/reviews/review/1101, *belépés 2012.01.09.*). Gyakorlati haszna miatt a könyvnek a hazai tudományos könyvtárakban is kéznél kell(ene) lennie.

Veszprémy Márton